

Rob van Gerwen

Waarneming en Becketts symbolen

In: *De Filosoof* 66, Utrecht 2015, pp. 25-26

Faculteit Geesteswetenschappen
Departement F & R, Wijsbegeerte
Universiteit Utrecht

`rob.vangerwen@uu.nl`
`www.phil.uu.nl/~rob`

Waarneming is betekenis opmerken. We doen dat met vijf zintuigen. Samen bewijzen die de werkelijkheid van het waargenomene.¹ Dat komt ook omdat waarneming in direct verband staat met handelen. We nemen handelingsmogelijkheden waar.² We zien niet zozeer kleuren en vormen, maar een stoel, waar we op kunnen gaan zitten.³

“No symbols where none intended.” zou Samuel Beckett gezegd hebben. Als ik het goed begrijp, bedoelt hij dat iets geen symbool is als er geen intentie in gerealiseerd wordt. Dat lijkt me correct. Een stoel als een symbool zien is heel iets anders dan zijn betekenis zien (als een handelingsmogelijkheid). We *kunnen* een stoel wel als een symbool gebruiken, natuurlijk; bijvoorbeeld om duidelijk te maken dat een bepaalde cultuur een bepaald idee van zitten heeft, maar—en daar heeft Beckett dus gelijk in—we tonen die stoel met de evidente bedoeling om die betekenis over te brengen. Zeggen dat alle artefacten bedoelingen realiseren is niet hetzelfde als zeggen dat alle artefacten symbolen zijn. Dus ik ben het met Beckett eens. Maar ik geloof dus wel dat er overal betekenissen waargenomen worden; of nog straffer: dat we louter waarnemen wat betekenis heeft.

Dat heeft ook filosofische gevolgen. Ik geloof dat onze waarneming de ingang is voor ons begrip van de werkelijkheid om ons heen; of beter: dat onze waarneming voor dat begrip primair is. Altijd. Ook voor de wetenschappen. De objectieve kennis die de wetenschappen produceren, is over het algemeen een stap verwijderd van de betekenisvolle werkelijkheid van de waarneming. Representaties zijn abstracter, en minder de werkelijkheid dan de waarneming. Het is interessant dat we de natuurwetenschappen verdedigen met het argument dat ze zoveel dingen mogelijk hebben gemaakt: vliegtuigen, medicijnen, machines, het internet, wat niet: dingen wier werkelijkheid bewezen wordt in onze waarneming.

Het heeft ook metafysische gevolgen. We denken dat alleen objectieve eigenschappen echt zijn, en dat de manier waarop die aan ons verschijnen slechts schijn is. Maar ik moet de eerste kunstenaar of meubelmaker nog tegenkomen die een werk of stoel maakt door atomen en lichtgolven te stapelen; of een componist die zijn stuk componeert met geluidsgolven in plaats van betekenisvolle noten en hun klinkende verhoudingen. Uiteraard veronderstelt muziek het bestaan van geluidsgolven, en een stoel of schilderij dat van atomen, maar ze zijn niet uitputtend natuurwetenschappelijk te beschrijven. Misschien lijken 3D-printers mijn ongelijk te bewijzen omdat zij betekenisloze eenheden stapelen tot er een betekenisvol object ontstaat. Maar kan een kunstenaar als een 3D-printer werken zonder daarbij betekenissen en esthetische waarden in ogenschouw te nemen?

Waar mensen in geïnteresseerd zijn zijn de subjectieve eigenschappen van de dingen. Kan ik op die stoel zitten, is ze niet al bezet? Waarom spreekt

---

Guernica mij aan? Omdat er zoveel grijstinten in zitten? Heb ik alleen een voorkeur voor grijs—en houd ik daarom van dit schilderij? Een voorkeur is waarschijnlijk te reduceren tot neurofysiologische gebeurtenissen en die grijstinten kunnen in natuurwetenschappelijke termen gekwantificeerd worden. Dat geldt ook voor de chemische samenstelling van de verf op het doek en de omvang en het gewicht van het schilderij. Zulke objectieve eigenschappen moet een schilderij ook hebben wil het bestaan: het zijn noodzakelijke voorwaarden. Maar wat ons boeit is of het een sterk schilderij is, wat er de expressie van is, waarom het zoveel mensen raakt, wat het betekent. Dergelijke vragen zijn gericht op de subjectieve eigenschappen van het doek.

Waarom worden we skeptisch als iemand het over subjectieve eigenschappen heeft? Omdat we onmiddellijk denken dat die strikt persoonlijk zijn. We zeggen dan: “Ja, dat vind jij, maar dat is subjectief”. Maar er zijn twee soorten subjectieve eigenschappen. Als ik een bepaald kunstwerk zie, kan ik bijvoorbeeld plots aan mijn overleden moeder denken—gewoon, omdat zij een jurk had, die net zo grijs was als het doek, waar ze eens koffie op morste die hem donkerbruin kleurde. Ook dat is een subjectieve eigenschap van het doek, maar ze is er alleen voor mij, ze is idiosyncratisch. De afschuwwekkende expressie van het doek, echter, die is er voor iedereen die op een gepast gevoelige, gepast geïnformeerde manier naar het werk kijkt.⁴ Wie Guernica vrolijk vindt, zal terecht door anderen gecorrigeerd worden. Volgens mij moeten we het alleen maar over de deelbare subjectieve eigenschappen hebben. [Kant had het daar ook alleen over toen hij het smaakoordeel subjectief noemde, in de *Kritik der Urteils kraft*.]

Filosofen zeggen dat subjectieve eigenschappen superveniëren op de objectieve (“er bovenop komen”). Maar hoe zit dat? Alsof Picasso chemicaliën heeft gemixt en atomen op het doek plaatst net zolang tot ze samen een bepaald gewicht hebben, waarna hij ophoudt en dat er dan, oh wonder, plots een interessant schilderij ontstaat: bij toeval, als epifenomeen van al die objectieve eigenschappen.⁵ De term superveniëntie drukt volgens mij precies verkeerdt uit hoe het zit. De objectieve eigenschappen komen helemaal niet eerst—ook al zijn ze, nog maar eens, noodzakelijke voorwaarden. Wat metafysisch voorrang heeft heeft dat niet in de waarneming.

Hoe zit het dan? Wel, Picasso smeert verf op het doek en verwacht dat daar betekenisvolle vormen uit ontstaan. Hij zei ooit: “Ik maak geen kunst, ik vind kunst”, en ik denk dat hij het zo bedoelde. Dat betekent dat hij uitging—zoals iedere kunstenaar dat doet—van de betekenissen die zijn waarneming hem presenteert. Hij ziet betekenissen en laat zich daardoor (en door zijn wensen en intenties) sturen. Ook voor de kijker komen die betekenissen, die subjectieve eigenschappen eerst. Ze gaan vooraf aan de objectieve eigenschappen, die eronder subveniëren (“komen onder”). Zo zit

Figuur 1: Joseph Kosuth: “One and Three Chairs”, 1965. Welke is de echte stoel?

dat. Hoe de wetenschappen hiermee moeten omgaan, weet ik zo gauw niet. Wel zie ik dat de wetenschappen deze uitdaging uit de weg lijken te gaan en op iedere mogelijke manier (ook met de technologieën die ze mogelijk maken) subjectiviteit uit de weg ruimen.

Filosofen hebben de wereld eerder ook al in tweeën gehakt en altijd was de wereld van de waarneming het slachtoffer en prevaleerde de bedachte wereld van de filosofen. Plato's Ideeën (of Vormen) zouden werkelijker zijn dan de werkelijkheid van de waarneming—die laatste leidt maar tot instabiele opinie en emotionaliteit. De idee van de stoel is werkelijker dan de stoel die de meubelmaker maakt, en die is toch nog weer werkelijker dan de stoel die de kunstenaar afbeeldt (maar zie Kosuth).⁶ Descartes verwees de waarneming naar het lichaam en prioriteerde de geest; Locke pleitte ervoor dat de wetenschappen zich met de primaire kwaliteiten zou bezighouden—en zo is het nog in de wetenschappen. Maar de objectieve eigenschappen van de werkelijkheid zijn een fantasie van de wetenschappen; we nemen ze niet waar.

Om met een pleidooi voor de esthetica en de kunsten te eindigen: niet de

waarneming is problematisch, maar onze representaties ervan: onze filosofische concepten, onze afbeeldingen en beschrijvingen, en ook onze herinneringen. Tel daarbij op dat deze representaties en concepten onze waarnemingen sturen en het moge duidelijk zijn dat mijn verhaal nog een aardig staartje heeft.

NOTES

¹Dat realisme zou ik verdedigen met argumenten die Locke al gebruikte, en waar Ian Hacking op terugviel in zijn *Representing and Intervening*.

²Of *affordances*, zoals J.J. Gibson het noemt.

³Wittgenstein zou zeggen dat waarneming ingebed is in taalspelen, en de taal die daarbij hoort evenzeer.

⁴Gadamer noemt dit de absolute gelijktijdigheid van alle beschouwingen van een werk.

⁵Zelfs pointilisten als Seurat werkten met betekenisvolle kleur-eenheden.

⁶Schopenhauer dacht dat kunstwerken de Platoonse vormen weergeven, maar ik denk dat kunst ons eerder doet waarnemen dat representaties geen waarnemingen zijn. Je moet je overigens voorstellen in de galerie naar het werk van Kosuth te kijken, want zo, vanaf een plaatje werkt het natuurlijk niet.